

РЕАЛИЗИРАНЕ НА ДУАЛНАТА ФОРМА НА ОБУЧЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ – ПРОБЛЕМИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

Силвия Тонева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията са представени резултати от проведено микропроучване относно реализирането на дуалната форма на обучение. В изследването се разглеждат въпросите за обвързването на системата за дуално обучение с професионалното ориентиране, за продължаващото образование на младите хора, участници в дуална форма на обучение, и за реализирането ѝ в условията на дигитализация. Изводите от проучването допълват „голямата картина“ по отношение на възможностите на дуалното обучение да отговори на изискванията на пазара на труда в условията на дигитализация.

Ключови думи: дуално обучение; професионално ориентиране; дигитализация

Обучението, базирано на работа, е елемент от европейската образователна политика, който помага на обучаемите да добият трудов опит, в който могат да прилагат теоретични знания и да развиват своите професионални компетентности.

Държавите, които прилагат широко дуалното обучение, са постигнали редица успехи (Billett, Harteis & Gruber 2014), включително:

- формиране на система за обучение на квалифицирани работници;
- удовлетворяване нуждите на работодателите по отношение на качеството на квалификациите, компетентностите и броя на завършилите, нужни на икономиката за повишаване на нейната конкурентоспособност;
- нивото на квалификация на завършилите отговаря на очакванията на работодателите;
- повишаване на инвестиционната привлекателност на регионите;
- привличане на инвестиции в системата на професионалното образование и обучение.

Проучванията относно степента на прилагане на дуалното обучение в страната сочат, че е необходимо по-широко популяризиране на професионалното

образование и обучение, като цяло, с фокус върху ранното кариерно ориентиране на учениците, информиране на родителите и съвместна дейност в тази посока с работодателите. На дневен ред все по-често се поставят и темите за прехода на обучаващите се в дуална форма към заетост, тяхното кариерно развитие и изборът за продължаване в системата на висшето образование.

Наред с това трябва да се отчете влиянието на дигитализацията върху света на труда и професиите и отговора на системите за професионално образование и обучение вследствие на промените в характера на трудовите дейности и изискванията към подготовката на квалифицирани кадри. От друга страна, дигитализацията във всички сфери на живота може да се окаже едно от средствата за повишаване привлекателността на програмите за професионално образование и обучение чрез въвеждането на нови интерактивни инструменти на преподаване и учене. Усложнената ситуация, породена от пандемията от COVID-19, постави изискване за преминаване към дистанционна форма на обучение, което създаде редица предизвикателства пред образователната система, особено пред професионалното образование и обучение и в частност на дуалната форма на обучение.

Възможна бариера пред избора на младите хора за участие в дуална форма на обучение е погрешното разбиране, че това би ограничило последващото им включване в системата на висшето образование.

На база на тези наблюдения бяха формулирани три твърдения по отношение на основни предизвикателства при реализирането на дуалната форма на обучение, на които група респонденти да дадат своето мнение по скала с избор:

- 1. Необходимо е обвързване на системата за дуално обучение с тази на професионалното ориентиране.*
- 2. Включването в дуално обучение не ограничава младите хора, които искат да продължат в системата на висшето образование.*
- 3. Дигитализацията налага промени в начина на организиране на дуалното обучение.*

Повишеният интерес към системата на професионалното образование и обучение през последните години може да се разгледа като отговор на несъответствията на трудовия пазар в България. Изборът на учениците за включване в програми от професионалното образование и конкретно в дуална форма има нужда от допълнителен преглед и проучване поради спецификата на местните особености и традициите относно избора на професия. Докато на европейско ниво системите за професионално образование и обучение традиционно се радват на интерес (Cedefop 2021), в България през годините предпочитаният избор е за включване в програми от общото образование, като преход към висшето, отъждествявано като престижно и като предпоставка за добър жизнен стандарт. За професионалното образование и обучение се счита, че

дава възможност за реализация на нискоквалифицирани кадри и ограничава възможността за продължаващо образование. Тепърва нараства популярността на професионалното образование и обучение като инструмент и подход за увеличаване състава на квалифицираната работната сила, предпочитан от работодателите, и за насърчаване на предприемачеството и самоинициативата в малките и средните предприятия като ключови участници в българската икономика.

За да се организира качествено обучение в дуална форма, се изисква значителна инвестиция на време, финансови и човешки ресурси от страна на работодателите. Това е инвестиция, която трябва да бъде защитена не само чрез стандартите и документацията, съпътстваща останалите форми на обучение в системата на професионално образование и обучение, но и чрез постигане на промяна в отношението на бизнеса към процеса на обучението чрез работа.

Възможни са различия в зависимост от размера на компанията и мотивацията за приемане на стратегии за гарантиране качество на обучението. За по-големите компании е по-лесно да участват в дуалната форма и да осигурят качествено обучение поради наличието на инфраструктура и квалифициран персонал за наставници, както и поради наличието на структурирани стратегии за обучение. При малките и средните компании се прилага по-неформален подход към работните и учебните процеси и развитието на персонала. Ученето чрез работа в големи компании може да бъде подсилено с по-модерно оборудване и добре организирани процеси, а обучаемите могат да се възползват от структурирана ротация в рамките на различни отдели. В малките компании предимството е при по-широкия набор от дейности, които изискват както технически, така и трансверсални умения за участие в разнородни организационни задачи, продажби или обслужване на клиенти, а не само дейности, пряко свързани с производство. При всички случаи, от включване в дуална форма работодателите могат да извлекат редица ползи, като подобряване имиджа на компанията, „отглеждане“ на таланти и създаване чувство за принадлежност и лоялност. Не на последно място трябва да се посочи възможността за осигуряване на работна ръка за нуждите на организацията. Когато осъзнаването на работодателите е, че участието в дуално обучение води до реализирането на дългосрочни ползи, тогава са налице по-големи възможности за предоставяне на качествено и по-широкообхватно обучение.

Историята на индустриалното развитие от XVIII век насам е история на технологични, икономически и обществени промени, които във всяка от своите фази оказват решаващо въздействие върху работните места и производствените практики. Техническите изобретения и иновациите винаги са предизвиквали нужда от адаптация на работната сила (Frey & Osbourne 2013). Най-важният двигател е бил технологичното развитие, чиято кулминация е изобретяването на нови машини, които подобряват индустриалното произ-

водство. Настоящата трансформация на индустриалното производство към цифровизирани процеси често се определя като Четвъртата индустриална революция. В момента информационните и комуникационните технологии са развити до такава степен, че поставят изцяло нови изисквания, които работната сила трябва да покрие.

Дигитализацията променя света на индустрията, но също така засяга всички икономически сектори, включително първичния сектор на природните ресурси и третия сектор на услугите. Следователно работниците и служителите, заети в различните професии, са обект на промени поради дигитализацията. От гледна точка на системите за образование възникват въпросите дали и как дигитализацията представлява предизвикателство по отношение на подготовката на работна сила за този вид работа (т.е. професионално образование и обучение), за поддържане качеството на индивидуалната заетост през целия трудов живот и за по-нататъшно образование и учене на работното място с цел развиване и поддържане на необходимите компетентности. Доколко системата на професионално образование и обучение ще отговори адекватно и навременно на тези променени нужди от умения, зависи от редица предпоставки и представлява важен обект както за настоящото изследване, така и за бъдещи по-подробни анализи.

Ако дигиталната трансформация налага необходимост от нови умения, това поставя изискването за създаване на механизъм за честа актуализация на учебните програми за професионално образование и обучение. Тази тенденция следва да се разгледа в два аспекта. Модифицирането на професионалната подготовка, свързана с дигитализацията, изисква, от една страна, добавяне на нови знания, умения и компетентности, а от друга е свързана с отпадането на работни дейности и замяна на трудови операции вследствие внедряването на нови цифрови технологии.

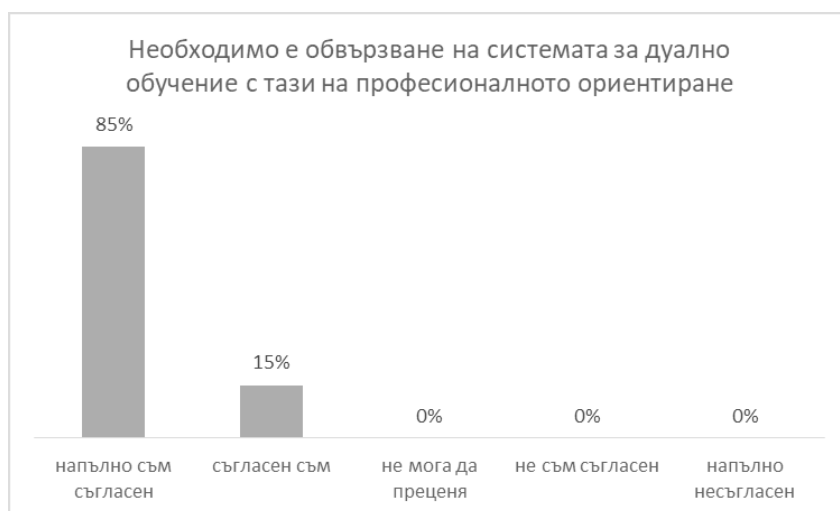
Дигитализацията на работните операции налага трансформиране на системите за професионално образование и начина на подготовка на обучаемите. Задължение на изследователите в областта на образованието и управлението на човешките ресурси е да допринесат за оформянето на тези необходими промени.

Анкетното проучване, чиито резултати са обект на настоящата статия, се проведе през месец септември 2022 г. сред участници в заключителна среща от проект The Survival Skills for Trainers of Apprentices in Initial VET (SUSTAIN VET) – „Умения за оцеляване за обучители на стажанти в начално ПОО“ – двугодишна инициатива с фокус върху дуалната форма на обучение. Проектът се финансира по програма „Еразъм+“ и в рамките на дейностите по изпълнението му съвместно с партньори от Испания, Северна Македония и Литва са разработени полезни материали за участниците в дуалната форма на обучение – „Методология за обучители на наставници в дуалното обучение“

и „Наръчник на наставника в дуалното обучение“. Участниците в срещата и съответно в проучването са с най-разнообразен профил, като общото между тях е, че в една или друга степен са заинтересовани страни по отношение реализирането на дуалната форма на обучение.

Въпросникът (65 броя) е разпространен сред всички участници в срещата и са получени 39 попълнени анкети. Въпросите в анкетите са съобразени с формата на събитието и с профила на участниците на форума.

Резултатите от отговорите на първия въпрос, засягащ връзката между професионалното ориентиране и дуалната форма на обучение, са представени на фигура 1.

Фигура 1. Разпределение на отговорите на въпрос №1

Видно от резултатите, няма лица, посочили, че са несъгласни, а 85% са посочили отговор „напълно съм съгласен“, което отразява значимостта на проблема. Категоричните отговори на този въпрос потвърждават важността на обвързването на кариерното ориентиране с избора на професия.

Услугите по професионално ориентиране в страната се предоставят от множество организации, в т.ч. бюрата по труда и кариерните центрове към Агенцията по заетостта, Центровете за информация и професионално ориентиране, лицензирани от Националната агенция за професионално образование и обучение, а за училищната система – в центровете за подкрепа за личностно развитие за кариерно ориентиране и консултиране. Професионалното ориентиране обаче се осъществява по различна методология и правила, без единен стандарт за услугата, което води съответно до разлика в качеството,

броя и видовете дейности в нея. За да се прилага ефективно професионално ориентиране, е необходим системен подход.

Като проблем може да се отбележи и това, че дуалната форма се реализира на ниво работодател и конкретна обучаваща институция, в отделен сектор, в определено населено място и е трудно да се говори за централизиран подход при предлагането, организирането и реализирането ѝ. В някои държави (напр. Италия) се използва платформа за обявяване на възможности за включване в дуална форма, която е предназначена за работодатели и доставчици на обучение от цялата страна. Тази широкодостъпна информация позволява да се види общата картина на предлагането на дуална форма на обучение и е възможност за потенциалните обучаеми да поемат водеща роля в намирането на обучаваща институция и работодател, които отговарят на изискванията им.

Данните на Европейската агенция за професионално образование и обучение Cedefop сочат, че структурирани и формализирани платформи на национално ниво гарантират стабилно дългосрочно участие на работодатели, което е предпоставка за установяване на сътрудничество на ниво обучаваща институция, работодател и кандидат за включване в дуално обучение (Cedefop 2022).

Отговорите на въпроса за ограничаването на прехода от средно професионално към висше образование са обобщени на фигура 2:

Фигура 2. Разпределение на отговорите на въпрос №2

Отговорите на този въпрос показват известни съмнения около иначе неподкрепеното с факти мнение, че дуалната форма на обучение ограничава младите хора, желаещи да продължат в системата на висшето образование.

Дуалната форма на обучение дава възможност паралелно с обучението си участниците да изградят както професионални умения, така и такива за пригодност за заетост. Това би подпомогнало кариерното им развитие, а решението дали да продължат образованието си, или да се развиват в различна сфера, не е предопределено от участието им в дуална форма. В този смисъл, дуалната форма дори обогатява традиционното професионално образование и обучение.

Докато в България системата за професионално образование и обучение обхваща нивата от 2 до 5 от Европейската и на Националната квалификационна рамка, в редица други европейски страни се наблюдава ясен преход към степените от висшето образование (нива 6 и 7 по ЕКР и НКР), особено за икономическите и техническите специалности.

Необходима е разяснителна кампания за ползите от дуалната форма в две направления – осигуряване на практически умения и създаването на умения за пригодност за заетост. Въвеждането на механизми за вертикална пропускливост между системата за професионалното образование и обучение и системата за висше образование е допълнително средство за оборването на мита за ограниченията, които води след себе си участието в дуално обучение.

Идентифицираните възможности следва да се реализират на институционално ниво чрез промяна в нормативната рамка и инструментите, използвани в системата на професионалното образование и обучение, след широка дискусия сред заинтересованите страни.

Резултатите от отговорите на третия въпрос от анкетата са представени на фигура 3.

Фигура 3. Разпределение на отговорите на въпрос №3

Макар че общо 67% от респондентите са се съгласили с твърдението, че дигитализацията налага промени в начина на организиране на дуалното обучение, трябва да се отбележи, че голяма част от тях не са съвсем категорични в отговорите си. Освен това са налице и отрицателни отговори на този въпрос. Причината за това може да се търси, от една страна, в традиционно бавната реакция на системите за образование и обучение към промените в света на труда, а от друга – в това, че дигитализацията засяга по различен начин отделните отрасли. Някои сектори и професии (напр. автомобилно производство) са претърпели и продължават да търпят значителни и бързи промени, докато други (напр. растениевъдството) остават относително незасегнати. В този контекст отговорът на професионалното образование и обучение на изискванията, породени от дигитализацията, вероятно ще бъде – и наистина следва да бъде – диференциран в зависимост от секторите, за които се подготвят кадри.

Необходимо е да се отчете и различието според вида компании. Ако в даден сектор се наблюдава интензивна дигитализация на работните процеси, първи ще реагират големите предприятия. Малките и средните предприятия поради по-ограничените си бюджети, няма да могат веднага да отговорят на тези промени и това би могло да се отрази косвено и на системите на образование и обучение, ако приемем, че част от тези компании имат сключени договори за практическо обучение за организиране на дуална форма. Тук са необходими централизиран подход и въвеждане на конкретни насърчителни мерки (финансови облекчения – данъчни, осигурителни или др.).

Дигитализацията улеснява преподавателите в стремежа им да актуализират методите за обучение и учебните програми спрямо нуждите на съвременния свят (Innovation and Digitalisation 2020). Дуалната форма на обучение може да включва прилагане на виртуална и разширена реалност, обучение в симулационна среда, включително чрез използване на възможностите на 5G, VR, изкуствен интелект и достъп до интернет от всяко устройство. Възможно е също така частта по теория на професията да бъде преподавана чрез средствата на съвременните технологии.

За по-ефективна комуникация между наставниците в компаниите и преподавателите по теория би могло да се създадат модерна платформа или онлайн чат, чрез които да се обменя информация за напредъка на обучаемите.

Проведеното изследване по отношение реализирането на дуалната форма на обучение води към оформянето на следните изводи.

На първо място, кариерното ориентиране би следвало да играе решаваща роля за по-широкото прилагане на дуалната форма на обучение. Освен разяснителни кампании е необходимо да се въведе реално функционираща и всеобхватна система за кариерно ориентиране с активното участие на трите основни заинтересовани страни – кандидати за обучение, обучаващи институции, работодатели.

На второ място, по примера на други европейски държави е необходимо да се въведат механизми за вертикална пропускливост между системата на професионалното образование и обучение, която в България е до ниво 5 по НКР и ЕКР, към системата на висше образование. По този начин ще се укрепи връзката между двете системи и преходът между тях ще стане по-видим и разпознаваем сред кандидатите за обучение.

На трето място, дигитализацията трябва да се използва за насърчаване дуалната форма на обучение. Добавена стойност на дуалната форма на обучението спрямо други традиционни форми са гъвкавостта и адаптивността при промени в професията като въвеждане на нови технологии, работни процеси и нужда от нови умения за съответния сектор. Именно това може да отличи дуалната форма като атрактивен избор за кандидатите за обучение – чрез работодателите партньори обучаемите имат възможност да усвоят новостите в професията още по време на формалното си обучение.

В заключение, за успешното реализиране на дуалната форма трябва да се работи чрез различни канали и с различни средства за създаване на симбиоза между трите основни елемента – обучаем, обучителна институция и бизнес, със съответната институционална подкрепа, при отчитане на регионалния контекст, традициите в системата на образование и нагласите в обществото.

REFERENCES

- BILLETT, S.; HARTEIS, C. & GRUBER, H. (Eds.), 2014. *International handbook of research in professional and practice-based learning*. Dordrecht: Springer Academics.
- FREY, C. B. & OSBOURNE, M. A. (2013). *The future of employment: How susceptible are jobs to computerization?* Oxford: University of Oxford.
- CEDEFOP, 2021. *Apprenticeship governance and in-company training: where labour market and education meet: Cedefop community of apprenticeship experts: short papers*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Cedefop.
- CEDEFOP, 2022. *Built to last: apprenticeship vision, purpose, and resilience in times of crisis: short papers from the Cedefop community of apprenticeship experts*. Luxembourg: Publications Office. Cedefop working paper, No 12
- INNOVATION AND DIGITALISATION, 2020. *Innovation and Digitalisation: A report from the ET2020 Working Group on Vocational Education and Training*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

IMPLEMENTATION OF THE DUAL FORM OF TRAINING IN BULGARIA – PROBLEMS AND CHALLENGES

Abstract. The article presents results of a micro-study on the implementation of dual VET. The study examines the issues of linking the dual training system with vocational guidance, the continuing education of young people participating in dual training and its implementation in the context of digitalization. The findings of the study add to the “big picture” on the potential of dual VET to meet labour market requirements in a digitalised world.

Keywords: dual VET; vocational orientation; digitalization

✉ **Silvia Toneva, PhD Student**

Faculty of Economics and Business Administration
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Sofia, Bulgaria

E-mail: silviant@uni-sofia.bg